

Tóth Imre

A Heinzenland Köztársaság



A korai előtörténet. A hienc népcsoport és a nyugat-magyarországi kérdés

Az 1918 végétől az ország több helyén világra jött tiszavirág-életű államok egyike a Magyarország nyugati peremvidékén kikiáltott Heinzenland volt. Bár az új államalakulat alig egy napig állt fenn, előzményei és megalakulásának körülményei egyaránt érdemessé teszik megvizsgálni, honnan jött a név, honnan a gondolat és az elhatározás.

Bevezetés: német nemzetépítés Magyarország nyugati határszélén

A 20. századot megelőző időszakban az osztrák–magyar határtérségről szólva olyan régióról beszélhetünk, amelyben Ausztria és Magyarország között nem alakult ki éles elválasztó határvonal. A két szuverenitás egymással érintkező felületei mentén sajátos, border jellegű határterület alakult ki, amelynek kiterjedése koronként változott, és nem képviselt önálló entitást sem a magyar, sem az osztrák történelemben. A térség szerves részét képezte a pannon/dunántúli területeknek, és – részben a változó földrajzi adottságok és keretek miatt – annak egészét lefedő, saját névmegjelölése sem volt. Noha mutatkoztak bizonyos jelei a vidékhez kötődő, speciális identitásnak (például a magukat önálló etnikai kóddal azonosító gradistyei horvátok között), nem lehet állítani, hogy az ott élők körében kialakult volna jól elkülöníthető és leírható regionalizmus. Pedig dolgoztak rajta.

A 19. század vége felé a magyar politikai elit tagjai egyre többször hangoztatták a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepét, és a magyar nemzetállam építésének jegyében erőteljesen törekedtek a nemzetiségek asszimilálására. Ez a folyamat párhuzamosan zajlott a magyarországi nemzetiségek – igaz, közösségenként és régióként más és más intenzitással és módokon zajló – saját nemzetépítésével. Annak dacára, hogy a nyugati határ menti falvakban élő német ajkú lakosságnak alig volt kapcsolata a magyar nyelvű kultúrát terjesztő intézményekkel – óvodákkal, iskolákkal, színházakkal, irodalmi körökkel –, az ő körükben a nemzetiségi szervezkedés körülményesen ment. Azok a „szeparatista” törekvések, amelyek lassan mégis erőre kaptak, elsősorban nem a belső körülmények miatt és a helyi akarat eredményeképpen fejlődtek, hanem kívülről kapták a muníciót. A helyiek német

öntudatra ébresztésében szerepet játszó politikusoknak, szellemi vezéreknek alig volt kapcsolatuk a térséggel.¹

Az 1900-as évek elején különféle szervezetek léptek fel a külföldi – így a magyarországi – német népcsoportok érdekében. Így jött létre 1881-ben, Berlinben, az Általános Német Iskolaegylet a Külföldi Németiség Megtartására (*Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande*), 1908-tól az Egyesület a Külföldi Németiségért (*Verein für das Deutschtum im Auslande*), tíz évvel később pedig ugyancsak a német fővárosban az Általános Német Szövetség (*Allgemeiner Deutscher Verband*, 1894-től: Össznémet Szövetség – *Alldeutscher Verband*). Az élénkülő mozgalmak német birodalmi támogatásban részesültek gazdasági és kulturális céljaik elérése érdekében. Tevékenységüket javarészt Magyarország délvidéki területein, a Bácskában és a Bánságban fejtették ki.²

Ezeknek a szervezeteknek megvoltak az ausztriai székhelyű változatai is, amelyek egyrészt megelégtették a magyar köröknek a nemzetiségi kérdésben kifejtett tevékenységét, másrészt pedig aggodalommal figyelték a birodalom egyes osztrák koronatarományainak szlávossodási folyamatát is. Az osztrák birodalomrészen sokan már az 1867-es kompromisszum megkötésében is a németiség történelmi hegemoniájának elvesztését látták. A magyar birodalomalkotó elem súlyának növekedését presztízavesztésként átélve a német vezető szerep visszaszerzésének egyik módját a különféle védmozgalmak megszervezésének segítségével képzelték. Az elsősorban Stájerországban tevékenykedő Dél-tartományi Német Iskolaegylet (*Deutscher Schulverein Südmärk*) a Bécsből szervezett Egyesület a Magyarországi Németiség Megtartásáért (*Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn, VEDU*) – amely 1907. március 9-én alakult meg, céljai között pedig ott szerepelt Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása is –, valamint a grazi székhelyű, 1889-ben létrehozott német népiségi szövetség (*Bund der Deutschen zur Erhaltung ihres Volkstums im In- und Ausland*) mellett a legbefolyásosabb ilyen jellegű társadalmi szervezet lett Ausztriában. Minden igyekezet ellenére a nyugat-magyarországi szervezkedés kevés sikerrel folyt. Ebben az is szerepet játszott, hogy – eltérően például az erdélyi vagy a szepességi szászoktól – a földműves többségű nyugat-magyarországi német népesség nem rendelkezett erős polgársággal, és olyan jogintézményeket sem tudott felmutatni, amelyek a középkori, közjogias irányú fejlődés eredményeként jöttek létre. A hienc népcsoport szóba jöhető városi centrumai, Kőszeg és Sopron (Güns és Ödenburg, ma Magyarország) pedig fokozatosan a magyarosodás központjai is lettek.

¹ Mari Vares: *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2008. 27.; Andrew F. Bourghardt: *Borderland. Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*. Madison, University of Wisconsin, 1962. 169.

² Tilkovszky Loránt: Botránykó vagy hídpillér? *Világosság*, 31. (1990), 4. 289.; Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 16–18.

A térségben zajló német nemzetépítés fontos mozzanatát jelentette a megnevezés – azáltal, hogy a régiót önálló névvel kezdték illetni, megkezdődött az addigi tradíciók áthangszerelése. A cél a térségben élők együvé tartozásának tudatosítása volt. 1905-ben a bécsi *Alldeutsches Tagblatt* című napilap egyik cikkében merült fel, hogy Ausztria terjessze ki igényét az úgynevezett Heizenlandra, azaz Magyarország német nemzetiségi többségű határterületeire.³ Ugyanott, 1906. június 17-én, a Szudétavidékről származó Josef Patry tanár javasolta, hogy a pontosan nem körülhatárolt osztrák–magyar határtérségre a már korábban felbukkant, de nyakatekert és a magyar államiságra túlonúl utaló Német-Nyugat-Magyarország (*Deutschwestungarn*) helyett önálló nevet, a Heizenland elnevezést használják.⁴ Mindehhez a 19–20. század fordulóján megélénkült és a térségről formált képet alakító etnográfiai kutatásokból vette a szakmai védjegyet. A német népiség iránt a korszakban mutatkozó érdeklődés többeket a Sopron környéki német dialektus, a *hienc* (Hienz, Heanz) nyelvjárás kutatására indított. Néprajztudósok szisztematikus gyűjtőutakon vettek részt, hogy a különféle nyelvjárási sajátosságokat felkutassák, és a *Heanzerei* népcsoportok gazdag nyelvi kincsét számba vegyék.⁵ Akkoriban már tudott dolog volt, hogy a nyugat-magyarországi németek két népcsoportot alkottak: a hieneket és a heidebauert. A hienek községei a Fertőtől a mai Dél-Burgenland határáig, Németújvárig húzódtak, míg az utóbbiak Moson környékén telepedtek le. Eredetüket többféleképpen is magyarázták, annyi mindenestre bizonyos, hogy az északabbra megtelepült heidebauerek zömükben protestánsok voltak, és közösségeikre nagyobb hatással volt a hódoltságot követő sváb betelepülés, mint a hienekére.

A nyugat-magyarországi németekre irányuló korabeli kutatások nem csupán az egyes német ajkú környékek nyelvtani sajátosságait, hanem népi karakterét is igyekeztek bemutatni. Patry mindezt a területi aspirációk aládúcolására használta említett cikkében, amelyben a birodalom bukását is megjövendölte. Szerinte a feldarabolással járó nemzeti osztozkodás során Német-Ausztriának igényt kell majd formálnia a Duna és Rába közötti térségre Pozsonnyal, Győrrel, a Duna melletti Komárommal, továbbá a Rába mentén egészen a stájer határig terjedő területekre, Szentgotthárd központtal. A nyelvhatártól távolabb eső Győrnek kereskedelmi szerepet, Komáromnak – az 1848–49-es tapasztalatok alapján – stratégiai szerepet szánt. A magyar lakosságú területekért kárpótlásul boszniai és dalmát vidékeket „ajánlott fel” Magyarországnak. Ugyanakkor Patry egy másik cikkében olyan szervezet életre hívását is javasolta, amely segítene visszaszerezni a német gazdasági és kulturális hegemoniát a délkelet-európai térségben.

³ *Alldeutsches Tagblatt*, 1905. február 5. 1.

⁴ Josef Patry: Westungarn zu Deutsch-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Folgen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. *Alldeutsches Tagblatt*, 1906. június. 17. 1.

⁵ Filep Antal: Bünker, Johann Reinhard. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. kötet. Budapest, Akadémiai, 1977. 406.

A 20. század első évtizedének közepén sikerült ugyan megpiszkálni a nyugat-magyar ügy parazsát, de izzó probléma továbbra sem lett belőle. A társadalmi szervezetek mellett pártmozgalmak is felbukkantak, ezzel a kérdéssel azonban ezek sem arattak átütő sikert a helyi németek körében. Egy szentgotthárdi gazdálkodó, Karl Wollinger még megalapította a Magyarországi Német Néppárt helyi szárnyát,⁶ de az 1905–1906-os évek vitáinak hulláma után csendes évek következtek. Az említett egyesületek tagjai Nyugat-Magyarországon jobbára sörестeket tartottak, ahol a tagok fejükre igazították a *Burschenschaftkappit*, a kör egyensapkáját, kiadós vitákat folytattak, majd néhány korsó ital elfogyasztása után lelkesülten eldalolták a német anyaföldet és a Rajnát idéző hazafias dalokat. Legalábbis így emlékezett ezekre az időkre Richard Berczeller osztrák író, hozzáteve: „ugyan ki gondolta volna komolyan, hogy a Magyarország különböző sarkaiban elszórva élő németek egyszer valaha is a zárt német nyelvterület lakói lehetnek.”⁷

Hogy a sok terv mégsem halt el teljesen, jelzi, hogy 1913-ban megkezdte munkáját a *Deutsche Landsleute aus Ungarn* nevű társaság is, olyan résztvevőkkel, mint a bánsági sváb Johann Umlauf, az erdélyi szász Ernst Friedrich Beer, továbbá a nyugat-magyarországi kérdésben utóbb fontos szerepet játszó és a későbbi Burgenland első tartományfőnökévé kinevezett Alfred Walheim. A térség Ausztriához való átszateléséről szólt álmokat a barátudvari Thomas Polz által vezetett szervezet fűzte tovább. Elsősorban nyugat-magyarországi tagokat szervezett, akik azonban főleg az osztrák fővárosban éltek, számuk viszonylag szerény volt, a világháború kirobbanásának évében mindössze ötvenöten csatlakoztak a szervezethez. Ennek a csoportnak a tagja volt a német kisebbségi jogok egyik élharcosa, a már hosszabb ideje nagynémet körökkel és egykor Ferenc Ferdinánd környezetével is kapcsolatban álló Edmund Steinacker is, aki egyéb német népcsoportok (budapesti, pozsonyi, bánsági és cipszer) mellett a nyugat-magyarországi németek megszervezésével is próbálkozott. (Steinacker, a már említett Karl Wollingert megelőzve, az 1870-es években kísérletet tett a németiség nemzeti öntudatának felébresztésére, és igyekezett modern polgári pártot szervezni Sopronban is, próbálkozásait azonban nem sok siker koronázta.)⁸

Mindezen szervezetek tagjai 1918 késő őszén aktivizálták magukat a nyugati határtérség Magyarországról való leválasztása érdekében. Erre valószínűleg nem lett volna reális esély, ha az I. világháború után nem fordul ki a sarkaiból a világ, és a földindulás nem temeti maga alá az Osztrák–Magyar Monarchiát.

⁶ Karl Wollinger: *Atlas Burgenland*. (é. n.)

⁷ Richard Berczeller – Norbert Leser: *Mit Österreich verbunden*. München–Wien, Jugend und Volk, 1975. 95–96.

⁸ Andreas Streibel: „Von der Alm zur Puszta”. Zur Rolle völkischer Schutzvereine bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. *Burgenländisches Heimatblätter*, (1994), 2. 50–77.; Gerhard Péter: Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete. *Aetas*, 23. (2008), 3. 41–42.

Közvetlen előzmények

Az osztrák parlament 1918. október 21-i ülésén a nagynémet párt (*Großdeutsche Volkspartei*) részéről fogalmazták meg azt a követelést, hogy az addigi osztrák–magyar határfolyón, a Lajtán túli (értsd: osztrák nézőpont szerint), németek által lakott területek tartozzanak Ausztriához. A nagynémet radikális párt október 26-án kiadott programja ugyancsak tartalmazta, hogy Bécs keleti hátszágát – már csak a nemzeti önrendelkezés elve alapján, azaz a terület túlnyomórészt német anyanyelvű lakosságának akarata miatt – is biztosítani kell. Több parlamenti és azon kívüli megnyilvánulásban összekapcsolták a területre vonatkozó igényt Bécs katasztrofális ellátási gondjainak orvoslásával.⁹

Az október 30-i nemzetgyűlés területi felségjogot követelt az Osztrák–Magyar Monarchia minden, többségében németek által lakott területe felett. Annak ellenére, hogy az alsó-ausztriai Alois Heilinger jogász az ülésen a Vas, Sopron, Moson megyékben és Pozsonyban élő lakosok önrendelkezési joga alapján ennek a térségnek az átcsatolása érdekében is felszólalt, az üléshez csatolt mellékletbe nem foglalták bele a magyar területeket érintő igényeket. Az Osztrák Államtanács csak néhány nap múlva, 1918 novemberének elején dolgozta ki a Német-Ausztria eljövendő határait tartalmazó részletes javaslatát, amelyet november 12-én terjesztett a parlament elé. Az elaborátum már pontosan körülírta Pozsony, Sopron és Vas vármegye, valamint a Fertő-vidék azon településeit, amelyeket az osztrák állam magának követelt. A nyilatkozat szövege szerint Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt német településterületei gazdasági, politikai és nemzeti (nemzetiségi) értelemben is Német-Ausztria részét képezik, és már évszázadok óta a legszorosabb gazdasági és szellemi közösségben élnek Ausztriával, Bécs élelmiszer-ellátása szempontjából pedig nélkülözhetetlenek.¹⁰ Az Államtanács november 18-án jelentette be igényét a kérdéses régióra, egyúttal jelezve, hogy azt a békekonferencián is képviselni fogja. A németek által lakott többi magyarországi területet „nemzeti érdekszférának” nyilvánították. Ez azt jelentette, hogy ezekkel kapcsolatosan területi igényt ugyan nem támasztottak, ám garanciát követeltek a nemzetiségi jogok betartására és a német lakosság Ausztriával való kapcsolatának szavatolására.¹¹

November 21-én a pár nappal korábban kinevezett osztrák külügyi államtitkár, Otto Bauer közölte magyar kollégájával, hogy az Államtanács nem fogja kezdeményezni a nyugati magyar vármegyék annexióját, ugyanakkor bejelentette azt az igényt is, hogy a majdani békekonferencián – a wilsoni elveknek megfelelően,

⁹ Gerald Schlag: „Aus Trümmern geboren...” *Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001, 104.

¹⁰ A dokumentumot idézi: Schlag (2001) i. m. 106–109.; *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich*, 1918. november 28.

¹¹ Vares (2008): i. m. 96.

a lakosság önrendelkezési joga alapján – szülessen döntés a terület hovatartozásáról.¹² A népszavazás nem csupán azért kapott főszerepet az osztrák érvrendszerben, mert a bécsi kormány meg volt győződve róla, hogy – csakúgy, mint a románok Romániában, a csehek pedig Csehszországban – a németek is Német-Ausztriában kívánnak élni. Azzal is számoltak, hogy a győztes nyugati államok (elsősorban az Amerikai Egyesült Államok) vezetőinek figyelmét nem kerüli el az üzenet a köztársasági Ausztria demokratikus beállítottságáról.

A kormány és a nevében megszólaló Renner azért is igyekezett óvatosan eljárni a területi követelés kérdésében, nehogy a Magyarországról érkező, létfontosságú élelmiszer-szállítmányok – mint a szarvasmarha, burgonya, zsír, olaj – elapadjanak,¹³ illetve a vita nehogy megzavarja a mindkét fél számára fontos majdani magyar-osztrák kereskedelmi kapcsolatokat és tárgyalásokat. Végül november 22-én olyan államnyilatkozat született, amely kimondta, hogy Pozsony, Moson, Sopron és Vas zárt német településterületeit gazdaságilag és földrajzi értelemben is Német-Ausztriához tartozónak tekintik, ezért a béketárgyalásokon arra törekszenek, hogy e területek lakosságának szavatolják ugyanazokat az önrendelkezési jogokat, amelyeket a magyar kormány többszöri ígérete szerint minden más magyarországi nemzetiség számára biztosítanak.¹⁴ A területek leválasztásáról azonban nem tettek említést, vagyis a határozat gyakorlatilag a kérdés elhalasztását jelentette.¹⁵ A november 26-án a bécsi külügyminisztériumon belül tudósokból és politikusokból megalakult béke-előkészítő iroda azonban *Deutsch-westungarn* kérdésével kapcsolatban is szorgalmasan gyűjtötte a történelmi, etnikai, gazdasági és egyéb információkat, amelyek alapul szolgáltak a későbbi területi propozícióknak.

Közben november 10-én Nagymartonban, több egyesület aktív közreműködésével megalakult a Nyugat-Magyarországi Német Néptanács (*Deutsche Volksrat für Westungarn*), amely a területi autonómia programjával önálló politikai entitásként fogalmazta meg Nyugat-Magyarországot. A néptanács, amelyhez november közepétől több mint 100 községből csatlakoztak a képviselők, december 10-én foglalta dokumentumba a kulturális, illetve területi önállóság követelését. A megoldást ekkor még a budapesti kormánytól várták, de a nehezen áttekinthető magyar politikai helyzetben és a pártok hajthatatlansága miatt ehhez nem sikerült

¹² Diner-Dénes József külügyi államtitkár beszámolója. MNL OL, MT W12 K27191811211003. jpg (1918. 11. 21-i ülés).

¹³ Lásd a minisztertanács határozatát az osztrák-német nemzeti tanács számára szállítandó élelmiszerekről. MNL OL, MT W12 K27191811161009. jpg (1918. 11. 16-i ülés).

¹⁴ Helmut Widder: Verfassungspolitische und verfassungsrechtliche Fragen bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. In Rudolf Kropf (szerk.): *Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24–29. September 1991 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, Burgenländischen Landesregierung, 1996. 28–29.

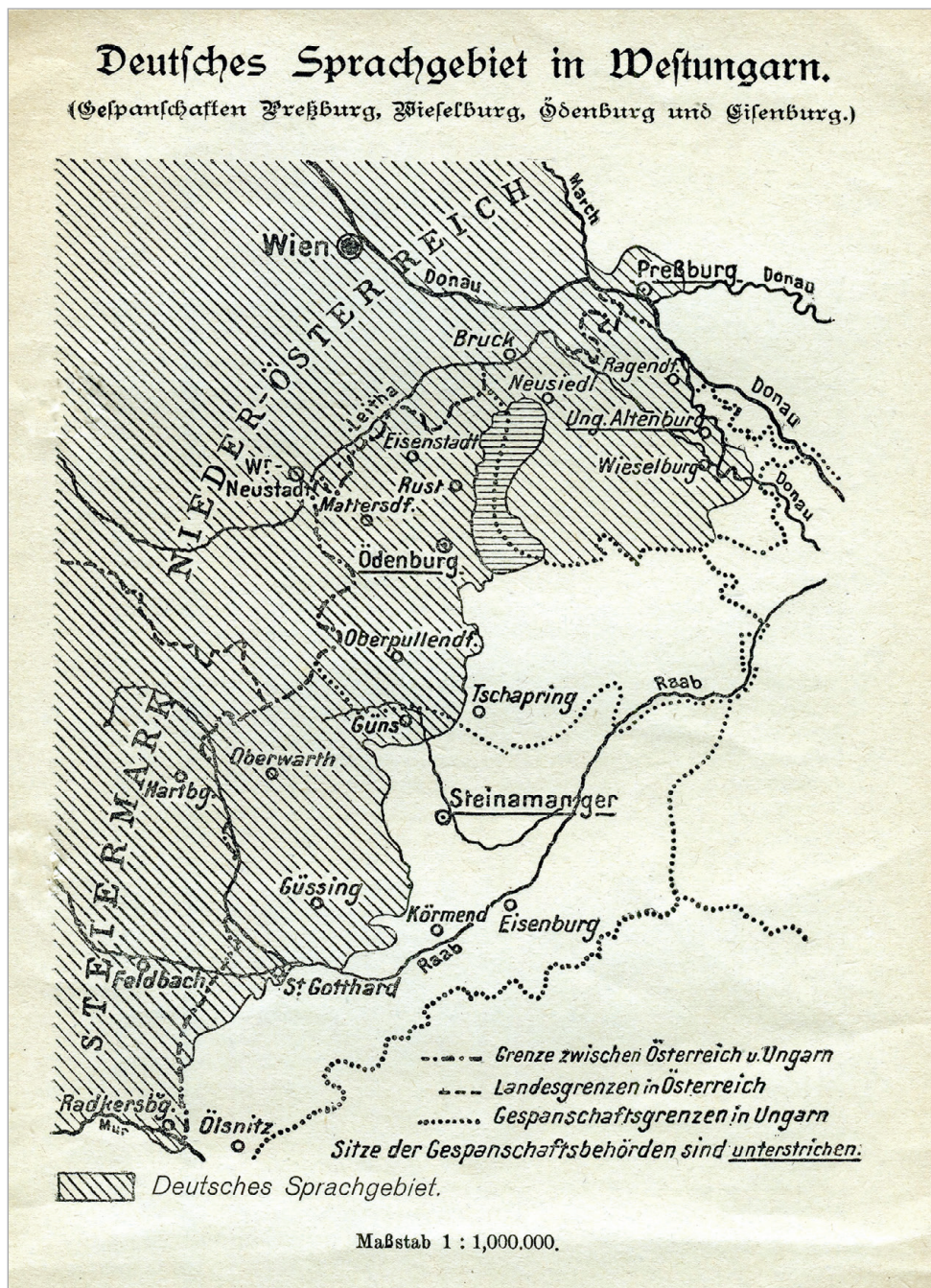
¹⁵ Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Budapest, Akadémiai, 1971. 11–12.

támogatást szerezni. Az autonómiameozgalom sikertelensége miatt a hangulat Magyarország ellen fordult. Ennek nyomai – talán nem véletlenül – a már említett Karl Wollinger szűkebb hazájában voltak igazán tetten érhetők. December 4-én lezajlott az ausztrófil helyiek első tüntetése a vasi Ókörtvélyesen, ahol néhány birtokos a bécsi kormánytól követelte, hogy a béketárgyalásokon minden eszközt vessen be a térség átcsatolása érdekében. Tizenegy nappal később Rába-keresztúron már 40 német község képviselői gyűltek össze.¹⁶ Karl Wollinger, aki december végén *Deutsche Freiheitspartei* néven pártot is alapított, közhírré tette, hogy a békekonferencián kizárólag a nép, illetve a *Landtag* által felhatalmazott személy képviselheti a helyiek érdekeit, amihez viszont önrendelkezési jogra van szükség. „Nincs már magyar király és nincs osztrák császár, csak a nép. Idegen hivatalnokok uralkodjanak rajtunk, akik nem velünk éreznek és nem velünk gondolkodnak?” – kérdezte Wollinger az általa alapított és szerkesztett pártlapban, a *Deutsche Freiheit*ben.

Az önállóság hívei elvileg nem a Német-Ausztriához való csatlakozást támogatták, mozgalmuk azonban a gyakorlatban mégis találkozott az Anschluss-pártiak (értsd: a Német-Ausztriához való csatlakozást pártolók) törekvéseivel. Az autonómia hívei ellenezték, hogy a fejük felett Budapest, Bécs vagy a győztes hatalmak döntenek Nyugat-Magyarország sorsáról, és saját képviseleti rendszer alapján akartak felhatalmazást adni arra, hogy érdekeiket képviseljék a békekonferencián. Az érdekek metszéspontjában az önrendelkezés elve állt, amely a november 22-i osztrák államnyilatkozatban is szerepelt, és a bécsi kormány ez alapján akart a területi vitákban döntésre jutni. Az autonómia elképzelésével rokonszenvezők mindenesetre nem voltak egységesek abban, hogy az önállóság az Ausztriához való csatlakozás kiindulópontja-e, vagy ellenkezőleg: a Magyarországon maradás feltétele. A két eltérő nézetet egyfelől Wollinger képviselte, aki minden elvi nyilatkozatával gyakorlatilag Német-Ausztria pártján állt, másfelől pedig Zsombor Géza radikális politikus, lapszerkesztő, aki november 19-én taktikusan csatlakoztatta a Nyugat-Magyarországi Német Néptanácsot a szeparatizmust kevésbé támogató, elősorban kereskedőket és iparosokat tömörítő magyarországi német néptanácsához. Az így bizalmi emberré lett, később nemzetiségügyi államtitkárrá is kinevezett Zsombort a magyar belügyminisztérium, illetve a kormány november 29-én megbízta, hogy fejtsen ki ellenpropagandát a nyugati határon élő németek körében az erősödő szeparatizmus szemben.¹⁷

¹⁶ Berczeller-Leser (1975): i. m. 17–18.

¹⁷ MNL OL, MT W12. K27191811292016. jpg (1918. 11. 29-i ülés).



1. ábra: A német nyelvterület határa egy Heinzenlandról szóló kiadványban (1919)

Forrás: Soproni Múzeum

Heizenland kikiáltása és felszámolása

A nyugat-magyarországi önállósodási próbálkozások nem álltak meg az autonómiaköveteléseknél. 1918. december 6-án osztrák szabadcsapatok kísérletet tettek a terület egy részének birtokbavételére. A régióra vonatkozó osztrák–német igényt megfogalmazók közé tartozott a szudétánémet Raimund Neunteufel és Josef Breitenstein, valamint Albert Ritter, aki a Tiroltól épp elkülönülő és az önálló államisággal kacérkodó Vorarlbergből érkezett Bécsbe. Az ott tevékenykedő aktivisták mindannyian német népiségvédő szervezetek tagjai voltak, amelyek laza hálózatához kötődött a Nyugat-Magyarországi Német Honfitársi Egyesület (*Verein Deutsche Landsleute aus Westungarn*) is, valamint a térség Ausztriához csatolását szervező bizottság (*Ausschuss „Deutsch – Westungarn zu Österreich”*). A számos – sokféleségében is – hasonló célkitűzésű nacionalista csoport aktivistái rendszeresen találkoztak az osztrák fővárosban dolgozó vagy ott élő nyugat-magyarországiakkal, akik lelkesen támogatták a szülőföldjükre vonatkozó szeparatista elképzeléseket. Noha nehéz lenne azt állítani, hogy ezek a nyugat-magyarországi németek széles köreiben is termékeny talajra találtak, mégis akadt néhány politikus, akik láttak fantáziát az ötletben. Ők a wilsoni elvekre apelláltak, és nagyjából azt a véleményt osztották, amit az előbbiekben idézett *Deutsche Freiheit* is megfogalmazott. A Wollinger-féle szeparatizmus mögött azonban nem sorakoztak fel elegendően. Az önállóság–autonómia–Anschluss (értsd: Ausztriához való csatlakozás) ingájának mutatója még mindig az első kettő felé mutatott. December 6-án Nagymarton utcáin még az autonómia és az Anschluss-hívek adtak randevút egymásnak, ugyanazon a napon, amikor a függetlenségpártiak éppen fegyverek után nyúltak.

Néhány kérészállam-kísérlet során a társadalmi szervezetek vagy a személyes ambícióiktól fűtött aktivisták kezdeményezései mögött állami szervek álltak, de a köztük lévő kapcsolat nehezen volt kimutatható. Nem volt ez másképp az osztrák–magyar határtérség kontextusában sem. A tisztánlátást akadályozta, hogy a birodalmi végjáték perceiben sem a kül-, sem a belpolitikai helyzet nem volt áttekinthető. Ausztriában a régi rendszer megszűnt, az új még nem szilárdult meg, a törvény- és az átmeneti hatalomnélküliség miatt pedig zavaros állapotok uralkodtak a Lajtától keletre és nyugatra egyaránt. A bizonytalan helyzetet kihasználva, a bécsi kormány holdudvarában működő munkacsoportok megpróbálták *fait accompli* teremteni, és mindjárt a legelején kalandos tervekkel kívánták eldönteni az előkerülő kérdéseket. Feltehető, hogy Heizenland esetében is erről volt szó, és az ötletgazdákat a már említett, osztrák tudósokból és politikusokból álló béke-előkészítő iroda munkatársai között kell keresnünk. Erre vonatkozóan ugyan nem rendelkezünk biztos forrásokkal, mivel a terveket eleve titokban szőtték, az akció kudarca után pedig minden lehetséges nyomot igyekeztek eltüntetni. Az bizonyos, hogy Arnold Weigert, a térség átszatolását szervező Westungarische Kanzlei katonai részlegének vezetője javasolta, hogy stájer szabadcsapatok segítségével kiáltsanak ki önálló köztársaságot

Német-Nyugat-Magyarországon, amely később csatlakozhat Német-Ausztriához.¹⁸ A Kanceli munkatársai között ott találjuk Raimund Neunteufelt is, a VEDU más tagjaival és néhány szociáldemokrata politikussal együtt.¹⁹

A gondolat – talán nem függetlenül az előzőektől – a szakszervezeti mozgalomhoz kapcsolódó és a bécsi szociáldemokrata körökkel bizalmas viszonyban lévő nagymartoni háborús veterán, Hans Suchard fejébe is befészkelte magát. Hans bátyja, Josef Suchard ugyanakkor a nagynémet politikai irányzat híveivel ápolt jó kapcsolatokat. Ismeretségeik révén a világháborúból átmentett és különböző rak-tárakban őrzött fegyverkészletekhez is ismerték a kulcsot.

Az eredeti cél az volt, hogy stájer területről hatolnak be önkénteseikkel a régió délebbi részére, és Németújváron kikiáltják az önálló köztársaságot, ahonnan aztán további területeket foglalnak el. El is kezdték nyomtatni a propagandaanyagokat, és néhány, a csekélynél is kevesebb helyismerettel rendelkező leszerelt tiszt segítségével hozzáláttak a hadsereg szervezéséhez. A nem túl alaposan átgondolt terv azonban rövid vita után rögtön át is formálódott, mivel a szervezők jobbnak látták a kisebb Németújvár helyett az új állam fővárosának szánt Sopron megszerzésére összpontosítani.

Sopron valóban a térség legfontosabb városa volt, ám elfoglalására éppen ezért halvány remény sem volt. Emiatt – és mivel a bécsi vezetésnek nem volt érdeke, hogy még mélyebb éket verjen a magyar–osztrák kapcsolatok közé – az osztrák kormányzati körök hátat fordítottak a tervnek. A szervezők ennek ellenére folytatták az előkészületeket. November utolsó napjaiban az összegyűjtött fegyvereket megpróbálták eljuttatni a határ mellett élő falusiakhoz. Albert Ritternek hála gyűltek a lőfegyverek és a muníció Bécsújhely fegyverraktárában is. A határ menti községekben folytatott bizalmas beszélgetések során felvetődött, hogy a Sopronhoz közeli Szentmargitbánya kőkitermelő munkásai vonuljanak be a szomszédos Rusztra, hogy az ottani magyar hivatalnokokat elkergessék, és kimondják a környék csatlakozását Ausztriához.²⁰

December elejére sikerült összeszedni nagyjából 300 felkelőt, de a szervezetlenség miatt nagy részüknek fogalma sem volt arról, mit kell tennie. December 6-án este végre megérkezett egy osztrák fegyveres csoport és némi muníció Nagymartonba. A helyi önkénteseket is sikerült felszerelni és előreküldeni a szomszédos Márcfalvára és Borbolyára. Ez felbátorította Suchardot, hogy végre kikiáltsa a független és szabad német Heinzenland Köztársaságot. A főszervezővé avanzsált szociáldemokrata politikus szép hienc dialektusban tett kijelentéséből („Bei Ungarn wolln ma net bleiben. Nach Österreich lasst ma uns net. Na, dann ham ma halt

¹⁸ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. (I. rész: 1918. december – 1921. augusztus) *Soproni Szemle*, 25. (1971), 3. 291–302.

¹⁹ Schlag (2001): i. m. 136–137.

²⁰ Schlag (2001): i. m. 137.

a eigene Republik gmacht”)²¹ jól kivethető a mozgalom távlati célja, vagyis az, hogy az akció eredményeképpen világra segített állam fennállását annak létrehozója is provizórikus állapotnak tartotta. A szervezők által kiadott deklaráció az önrendelkezés jogára hivatkozott, és felpanaszolta a magyarországi németek anyanyelvi és kulturális jogainak eltiprását. Erre válaszul határozta el 309 nyugat-magyarországi község,²² hogy felszámolja a németiség ellenségével fennállt természetellenes kapcsolatát, és csatlakozik a Nyugathoz, illetve az „össznémetiség kulturális közösségéhez”. Ha a pillanatnyi helyzet nem is teszi lehetővé – folytatja a kiáltvány –, hogy az új állam a szomszédos Német-Ausztriával politikailag egyesüljön, gazdasági közösségre törekszik vele, és a vámkorlátozásokat megszünteti. Az állam fővárosaként Sopront jelölték meg, ahol – a program szerint – hamarosan megalakul Heizenland Köztársaság kormánya, amely ugyancsak rövidesen kiírja a nemzetgyűlési választásokat.²³ Az államfiktív működési elveiről ennél sokkal több nem derült ki a nyilatkozat szövegéből.

A gyakorlati terv az volt, hogy másnap megkísérlik Heizenland Köztársaság fővárosának elfoglalását. Sopronban viszont a magyar helyőrség mindenkinél előbb értesült az eseményekről. Az önkénteseknek mindössze egy napra sikerült megszerezniük – Nagymartonon kívül – a közeli Lajtaújfalu feletti fennhatóságot. A távíró- és telefonvonalak azonban nem működtek rendesen, pontosabban a magyar államhoz lojális tisztviselők kezelésében maradtak, így azokat, akiknek tudniuk kellett volna az akcióról, nem tájékoztatták időben. A községek, ahol a függetlenségnek támogatottsága is lett volna (mert tagadhatatlan, hogy voltak ilyenek), nem tudtak kapcsolatot teremteni egymással. A Ritter által december 6-án Nagymartonba juttatott hadi- és propagandaanyag kivételével az előre összegyűjtött fegyverek sem érték célba. Az illegális szállítmányokat hol a magyar hatóságok fűltek le, hol az osztrák csendőrség tartóztatta fel.²⁴

Így aztán a december 7-i hajnali ködben a felkelőknél sokkal jobban felszerelt magyar csapatok bevonultak Nagymartonba, és egyetlen puskalövés nélkül véget vetettek az ügyetlenül kivitelezett vállalkozásnak. Az tehát a Sopronból odaérkező karhatalom közreműködésével már másnap reggelre elvetélt. A rövidre sikeredett próbálkozás vezetőjét elfogták, a felkelőket pedig Nagymarton főterén lefegyverezték. Az operettbe illő történet méltó fináléjaként Suchardot ugyan hazaárulás vádjával letartóztatták és halálra ítélték, de a karácsonyt már otthon tölthette, mivel amnesztiát kapott.

Ami részben a történet tanulságát, részben pedig annak utóéletét is illeti: az eleve kudarcra ítélt akciótól az osztrák kormány is elhatárolta magát. A dilettáns

²¹ Magyarországon nem akarunk maradni, Ausztriához nem engednek csatlakozni, ezért létrehoztuk saját köztársaságunkat. Idézi: *Sonntagsblatt*, 2018. december 17.

²² A proklamáció nem tartalmaz információkat arról, hogy mely településekből állt ez a kör, és miért.

²³ Schlag (2001): i. m. 138–139.

²⁴ Schlag (2001): i. m. 139.

próbálkozás nemzetközi szempontból sem tett volna jót Ausztriának, ha nagyobb visszhangot kelt, de az osztrák kormány amiatt is bosszankodhatott volna, hogy elakadnak a várva várt élelmiszer-szállítmányok. A kellemetlen ügy minden olyan szálát elvágták, amely a bécsi kormányhoz vezethetett volna. Nem véletlen, hogy az *Arbeiter Zeitung* kolumnistája 1929 novemberében a következőképpen kezdte emlékező cikkét: „Vajon ki hallott róla, hogy néhány órán át létezett egy Heinenland Köztársaság?”²⁵ Valóban, kevesen voltak ilyenek, de közülük tartozott a cikk szerzője, maga Hans Suchard is.

Másfelől viszont az elvetélt kísérlet is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormány 1919 végén kénytelen volt belátni: nyugat-magyarországi nemzetiségi politikája, illetve az ezzel kapcsolatos tehetetlenség elégedetlenséget szül. Ebbe az irányba mutatott, hogy december második felében a szentgotthárdi és a németújvári járás több mint 40 községében hivatalosnak a legkevésbé sem mondható népszavazásokat tartottak, amelyeken a helyiek a Stájerországhoz való csatlakozásról döntöttek. A szavazólistákat a győztesek megbízottjainak és a bécsi kormánynak továbbították, nem véletlenül. A földrajzi okok miatt főleg a stájer városokhoz kötődő területen Magyarország hívei kiálló kisebbségben maradtak. Ezek a jelzések azt üzenték, hogy az autonómia már nem jelent olyan vonzó alternatívát, mint akár egy hónappal korábban. Helyette – a későbbi Burgenland déli részein – a Német-Ausztriához való csatlakozás igénye vált egyre általánosabbá.²⁶

A több ütem késésben lévő budapesti vezetés nehéz helyzetben találta magát. Közbe kellett lépnie, hogy az elszakadási mozgalmakat leszerelje. Jászi Oszkár, a magyar kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztere december 16-án magához kérte Karl Wollingert és Adalbert Wolf nezsideri patikust, a térség másik megbecsült német vezetőjét, hogy tájékozódjon. A miniszter még az új év beköszönte előtt Zsombor Gézával is tárgyalt, de eredményre vele sem jutott. A kormánynak nem volt más javaslata, mint az autonómia ígérete, a Zsomborral folytatott megbeszélés estéjén pedig a kormány ülésén döntés született az autonómiatárgyalások megkezdéséről. A német önkormányzatról (pontosabban „a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”) rendelkező törvény azonban csak 1919. január 29-én született meg. A VI. sz. néptörvény értelmében a Magyarországon lakó német ajkú magyar állampolgárok egységes nemzetet, az összefüggő területeken pedig autonóm jogterületeket alkottak. A saját ügyeikben önálló német, a közös ügyekben a magyarországi közös országgyűlés rendelkezett döntési jogkörrel. A végrehajtó hatalmat német minisztériumok és kormányzóságok gyakorolták.²⁷

²⁵ *Arbeiter Zeitung*, 1929. november 21.

²⁶ Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, Kronosz, 2020.

²⁷ A viszonyok összetettségét jól mutatja az a mellékszál, hogy Sopron magyar vezetése (Thurner Mihály polgármester) féltette az intézkedéstől a magyar nemzeti érdekeket, ezért a város számára

A négy megye képviselőiből álló nyugat-magyarországi német önkormányzat vezető szervét, a „Gaurat für Deutsch-Westungarn”-t (Német-nyugat-magyarországi Direktórium) április végén állították fel. Az első ülésre (Gaurat-Versammlung) május 20-án került sor, amelyen – a felkorbácsolt helyi indulatokat csillapítandó²⁸ – Kalmár Henrik német és Kun Béla külügyi népbiztos is részt vett. A diktatúra véres és a helyi német gazdákat különösen sújtó, nagy ellenállást kiváltó adminisztratív intézkedéseinek negatív hatásait elsősorban nyelvi és művelődéspolitikai téren sikerült ellensúlyozni. Ebben komoly érdemei voltak Leser Lajosnak, aki a Gau kulturális ügyeit intézte, és valódi intézkedéseket hozott a németek autonómiájának szélesítése érdekében.²⁹ Április 24-től a hivatalokban és az iskolákban lépcsőzetesen bevezették a német nyelv használatát, a gazdapolgárok számára pedig német nyelvű szőlészeti és borászati képzés elindításáról döntöttek. A népiskolákban a többségi nyelv lett a tanítás nyelve. Utóbbiak a proletárdiktatúra azon kevés intézkedései közé tartoztak, amelyeket – az egyházi oktatást korlátozó utasításokat leszámítva – a községek lakosságának többsége is támogatott. Még áprilisban tartották magukat a hírek, hogy az addiginál nagyobb önállósággal felruházott Deutsch-Westungarn Gau más részköztársaságokkal együtt egy szövetségi állam részévé formálódik.³⁰ A nyár közepére azonban eluralkodott a káosz és elégedetlenség. Jóllehet a CXXIX. sz. Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet 1919. július 16-án kijelölte a körzet határait, ennek a gyakorlatban már nem volt semmilyen hatása. A Gaurat a Tanácsköztársaság bukásával megszűnt. Addigra a nyugatmagyar ügy már a békekonferencia döntéshozói előtt volt, sőt az osztrák–magyar határral kapcsolatos döntés is megszületett. Szeptemberben Saint-Germainben Ausztriának ítélték az egykor volt tizenkét órás köztársaság” területét, igaz, a Nyugat-Magyarországért folyó játszma zárófejezete még hátravolt.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az 1918. végi államkísérlet során legfeljebb a falvak lakosságának egy részét sikerült megnyerni, de az akció mögött sem koherens jövőképet, sem a tömegek támogatását nem lehet kimutatni. Noha a rendelkezésre álló források szűkösek ahhoz, hogy teljes képet alkothassunk, mégis úgy látszik: a rurális körülmények között élő heanz nyelvjárási közösség valójában még a terület egészére kiterjedően sem vált egységgé, politikai közösséggé pedig egyáltalán nem formálódott. Az osztrák–magyar határtérségben élők elszántságának

különleges jogi státusz kialakítását követelte a kormánytól. Thurner Mihály: *Emlékirat Sopron magyarságának és németiségének sorsáról*. Sopron, Rábaközi nyomda, 1919. 10–11.

²⁸ 1919. április 3-án négy halálos áldozatot követelő gazdatüntetésre került sor Sopronban. Részletesen lásd: Krisch András: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In Nagy Szabolcs (szerk.): *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátországa 1919 vidéken*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013. 59–67.

²⁹ Leser Lajost (Ludwig Leser) 1922–1934 között Burgenland tartományfőnök-helyettesévé, 1945-ben pedig tartományfőnökévé választották.

³⁰ Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. *Történelmi Szemle*, 12. (1969), 1–2. 6.; Schlag (2001): i. m. 223–224.

hiányára vall, hogy a későbbi területi küzdelmek idején sem sikerült – máshol meghatározó szerepet játszó – paramilitáris alakulatokat (Heimatschutz, Hemwehren, Heimwehr) szervezni.³¹ A jövőtlenség és a „jelennélküliség” mindazonáltal elbizonytalanította a térség lakosságát, amelynek egy részét a mentális kötődés, főként pedig a szeme láttára felbomló rend, apolitikus hajlamai ellenére is a mozgalom mellé állította. Ez azonban társadalmi bázis gyanánt kevés volt.

Felhasznált irodalom

- Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. *Történelmi Szemle*, 12. (1969), 1–2. 1–25.
- Berczeller, Richard– Norbert Leser: *Mit Österreich verbunden*. München–Wien, Jugend und Volk, 1975. 95–96.
- Bourghardt, Andrew F.: *Borderland. Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*. Madison, University of Wisconsin, 1962.
- Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. (I. rész: 1918. december – 1921. augusztus) *Soproni Szemle*, 25. (1971), 3. 291–302.
- Gerhard Péter: Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete. *Aetas*, 23. (2008), 3. 25–45.
- Krisch András: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In Nagy Szabolcs (szerk.): *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátszaga 1919 vidéken*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013. 59–67.
- Schlag, Gerald: „Aus Trümmern geboren...” *Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001.
- Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Budapest, Akadémiai, 1971.
- Streibel, Andreas: „Von der Alm zur Puszta”. Zur Rolle völkischer Schutzvereine bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. *Burgenländisches Heimatblätter*, (1994), 2. 50–77.
- Thurner Mihály: *Emlékirat Sopron magyarságának és németiségének sorsáról*. Sopron, Rábaközi nyomda, 1919.
- Tilkovszky Loránt: Botránykó vagy hídpillér? *Világosság*, 31. (1990), 4. 288–294.
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998.
- Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, Kronosz, 2020.
- Vares, Mari: *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2008.
- Widder, Helmut: Verfassungspolitische und verfassungsrechtliche Fragen bei der Angliederung des Burgenlandes an Österreich. In Rudolf Kropf (szerk.): *Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 24–29. September 1991 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, Burgenländischen Landesregierung, 1996. 27–37.
- Wollinger, Karl: *Atlas Burgenland*. (é. n.) Online: www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=313

³¹ Érdemes megemlíteni, hogy az 1921. őszi magyar felkelőmozgalmak résztvevői sem helyiek, hanem az ország más területeiről, elsősorban az Alföldről érkező fiatalok voltak.

Levéltári források

MNL OL, MT W12

Hírlapok

Alldeutsches Tagblatt, 1905. február 5.

Arbeiter Zeitung, 1929. november 21.

Josef Patry: Westungarn zu Deutsch-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Folgen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. *Alldeutsches Tagblatt*, 1906. június. 17.

Staatsgesetzblatt für den Saat Deutschösterreich, 1918. november 28.

The Heizenland Republic

At the end of 1919, due to the transitional power and lack of laws, confusing conditions prevailed on both sides of the Austro–Hungarian border. The old system of power had ceased to exist, while the new one did not yet consolidate. Some wanted to take advantage of this situation and proclaim an independent state under the name Heizenland in the predominantly German-inhabited area of Western Hungary. The long-term plan was presumably to join Austria, but the Austrian Government has distanced itself from the initiative. The attempt to establish a state collapsed in just a few hours due to disorganisation, and lack of sufficient military support.



A nyugat-magyarországi Városszalónak vára a 19. század végén

Forrás: Fortepan / Nagy Beatrix Julianna